

Konformizm-Nonkonformizm Açısından Edip Cansever'in Şiiri*

Orhan Sarıkaya**

Özet

İkinci Yeni'nin öncü şairlerinden Edip Cansever, şiirlerinde geleneksel Türk şiir arınının dışına çıkması, denenmemişi denemesi, hazır sunulu olanı reddetmesiyle nonkonformist bir görünüm sergilerken; üslupta ortaya koyduğu bu tutumunun aksine şiirlerinde içerisinde bulunduğu ve anlamlandıramadığı kent yaşamına uymak zorunluluğunu yaşayan bireyin dramını konu edinmiştir. Kentleşme, kapitalistleşme ve birey üzerinde baskısını gündend güne arttıran modern devlet yapısının neden olduğu bu durum, Edip Cansever'de konformizmin doğrudan yahut dolaylı sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle konformizm ve nonkonformizm kavramlarına açıklık getirilecek; akabinde İkinci Yeni'nin dil ve üslup bağlamında Türk şiiri içerisindeki uyumsuzluğuna değinilecek ve Cansever'in şiirinin odak noktasını oluşturan konformist birey, onun şiirine yansıyan yönleriyle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Kent, Konformizm-nonkonformizm, İkinci Yeni, Edip Cansever.

The Poetry of Edip Cansever from the perspective of Conformism- Nonconformism

Abstract

While Edip Cansever, being one of the leading poets of the İkinci Yeni movement, goes out of the traditional Turkish poetry arc in his poems, tries the untried/ untested, rejects the available thus showing a nonconformist look; in contrast to the attitude revealed in style, he studies the drama of individual lives who feel the obligation to comply with urban life, which he is in and that he cannot interpret, in his poems. This situation- which results from urbanization, capitalization and the structure of the modern state increasing the pressure on the individual day by day - appears to be the causes of conformism directly or indirectly in Cansever. In this study the terms conformist and non-conformist will be explained and immediately after that, it will be pointed out on the unconformity of İkinci Yeni in Turkish Poetry from the point of language and style, and the conformist individual, who is the focus point of Cansever's poetry, will be examined with the aspect as how was reflected in his poetry.

Keywords: Modernism, Urban, Conformism, Nonconformism, İkinci Yeni, Edip Cansever.

* Bu makale, doktora tezinin üçüncü bölümünde yer alan "Edip Cansever Şiirinde Konformizm-Nonkonformizm" başlıklı kısmın yeniden oluşturulmuş ve eklemelerle genişletilmiş şeklidir. Bkz. Orhan Sarıkaya, İkinci Yeni Şiirinde Modern İnsanın Görünümleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 454-463.

** Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, osarikaya@istanbul.edu.tr

Giriş

Türkçeye “uymacılık” olarak çevrilen konformizm ve bireyin yürürlükteki yöntem, gelenek ve kurallarla uyumsuzluk göstermesi şeklinde ele alınan nonkonformizm modern insan için psikolojik, sosyopsikolojik problemlerin ana nedenlerinden birisi olurken; modern sanatçı için de büyük olanakların kapısını açmıştır. Geleneksel dönemlerin aşk, ölüm ve yalnızlık gibi klasik temlerinin yanı sıra “konformizm, nonkonformizm” modern sanatçı için kendisini ve devrinin insanlarının psikolojilerini yansıtmaya bakımından sanatına çeşitli imkânlar da sağlamıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Edip Cansever’in şiirleri konformizm açısından okumaya tabii tutulacak; şiirlerinde temanın ortaya çıkmasına neden olan etkenler tespit edilip irdelenmeye çalışılacaktır.

Konformizm ve Nonkonformizm

Konformizm, sözlüklerde; yürürlükteki kurum, ölçüt veya şartlara, kesin olmayan katı kalıplara, eleştirel bir değerlendirme yapmaksızın uyma veya çevrenin egemen ve yaygın kanı ya da değerleriyle uzlaşma eğilimi olarak geçmektedir. Konformizm, ancak kendi(si) kavramına yüksek değer biçilen bir toplumun hayatında huzursuz edici bir sorun olarak ortaya çıkabilir. Çünkü uyumculuk bir “kendini yadsımadır”; insanın davranış ve görüşlerini kendi içsel saikleriyle yönlendiremediği, bunların dış güçlerce yönlendirilmesine imkân verdiği anlamına gelir.¹

Konformizm, insanın bireysel özellikleri, farklılıkları ve görelilikleri modern toplum tarafından yok sayıldığında ortaya çıkar. Modern toplumlarda birey “kendini özellikleri, özgünlüğü ve kökeni etrafında değil, tersine, birlikteliği ve birleşmeyi sağlayıcı bir öge olarak algılanır.”²

Konformizmin temelinde toplumsal olanın sürekli olarak bireysel olanın önüne çıkarılması yatmaktadır. “İnsan, ancak, ödül bekleme ya da cezadan korkma gibi bayağı bir neden olmaksızın, tüm tutkularını kendi türünün genel çıkarı için seferber ettiğinde tam ya da erdemli insandır.”³ Birey, toplum için ya da toplumsal amaçlı olarak yapılmış planlar içinde onu gerçekleştirecek unsurlardan ancak bir tanesi olarak düşünülmüş, eğitimden sağlık hizmetlerine, boş zaman kavramından toplumsal yararlılık kavramına kadar tüm edimler bu bağlamda tartışılmıştır. Bu yüzden modern insan, sanıldığı gibi özgür ve bağımsız bir birey değildir. Tam tersine modern insan, erk ilişkilerinin belirlediği bir yapı içine mahkum edilmiştir. Yaşamı sürekli olarak toplumsal yapılara uyum sağlamak üzere bir

1 Tatjana Seyppel, **Oğuz Atay’ın Dünyası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s.66.

2 Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye**, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s2.

3 Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.Hülya Tufan, 4.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.33-34.

zorlama altındadır. “İnsan kendini canlı varlık olarak tanımlamaya kalkıştığında kendi başlangıcını ancak ondan önce başlamış bir hayatın zemini üzerinde keşfedebilmektedir; toplum tarafından çoktan kurumsallaştırılmış, çoktan egemen olunmuş bir insanı zaman ve mekanın içinde gün ışına çıkartabilmektedir.”⁴

Heidegger’e göre insanın yalnızlık tepelerinden kaçıp çoğunluğun halk ovalarına dalması onu huzursuzluğa ve bunalıma doğru sürükleyecektir. Basitçe çoğunluktan biri olarak var olmak, sanki her şey olabileceğinin en iyisiymiş gibi insanı derinden yatıştıran bir etki yaratacaktır. Bu yatışma câzip olmasına câziptir ama çok yüksek bir bedel ödemeden insanın bunu elde etmesi olanaksızdır. İnsan bedel olarak kendi olmaya son vermek, kendi benliğinden uzaklaşmak zorundadır.⁵

Heidegger’in tarif ettiği bu duygunun karşılığı aşırı uyum (konformizm)dur. Kendisini kendi özgürlüğü içerisinde yaşayamayan, aklına dayanarak, onun soyutlama gücünü kullanarak farklılaşamayan birey, öte yanda yer alan ve merkezden denetlenen aklın devrede tutulmasıyla sürekli homojen ve üniform olmaya doğru itilmektedir. Merkezden denetlenen aklın bireyin farkındalık sınırını da aşarak onu itaatkar bir varlık hâline dönüştürüşünü şu şekilde açıklayabiliriz:

Birey, toplumca benimsetilen değerler doğrultusunda bir takım ayrımlar ve belirlemeler yaparak tercihlerini sanki bilinçli olarak yapıyormuşcasına yerine getirir. Fakat bunları bir zorunluluğun “farkında olarak” değil de, adeta kendisi öyle davranmayı gerçekten seçmiş gibi davranır. Birey, bilincinde olmadığı kendisinin dışında işleyen, ve direktiflerini ona benimseten bir mekânizmayla da karşı karşıyadır.⁶ Bireyin gönüllü yanılığının altında dış denetim mekânizmalarının zamanla bireyde iç denetim mekânizmasına dönüşmesi yatmaktadır. Bu dönüşümü Foucault, Ponopticon adını verdiği hapisane modeli üzerinden açıklamakta, güdümlü ve ehilleştirilmiş insanın ortaya çıkışını bu model baz alınarak üretilen modern toplum modellerine bağlamaktadır.

Foucault’ya göre modern hapisanenin temeli olan Ponopticon, sadece mimari bir kurgu olarak görülmemelidir, aynı zamanda geri planında, bireylerin yapıp etmelerinin gözlem altında olduğu ve normalize edildiği, tümüyle düzenlenmiş bir toplum modeli yatmaktadır. Yeni disiplin tekniklerinin bulunmasını Foucault, “burjuva toplumunun büyük buluşlarından biri” olarak nitelemektedir. Modern disiplin ve güç tekniklerinin amacı; itaatkar, sıkı çalışan, uyumlu ve sürekli olarak içerden yönlendirilen “ehilleştirilmiş insan” yaratmaktır.⁷

4 Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.460.

5 Fritz Pappenheim, **Modern İnsanın Yabancılaşması**, Çev. Salih Ak, Ankara, Phoenix, 2002, s.21-22.

6 Mustafa Armağan, **Gelenek ve Modernlik Arasında**, 2.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s.47.

7 “Ponopticon” modeliyle ilgili bilgi için: Bkz. Kerem Esen, “Özgürlük, Ponopticon ve Kötü Çocuklar” **Virgül**, S.29, Nisan 2000, s.18.

Bireyde konformist tavırların ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de bireyin toplum, cemaat ve gelenekten ayrı düşmesiyle ortaya çıkan özgürlüğün aynı zamanda onu bir başına ve yalnız bırakışıdır. Birey, yeni kazandığı bu özgürlüğü kaldıramadığı için tekrar, kendi benliğini yansıttığını düşündüğü yapay kolektivitelere ve sığınaklara kaçmaktadır.

Modernizm, özellikle İkinci Dünya savaşıdan sonra, “başkasına ya da dışarıya yönelimli” kişi olarak tanımlanan konformist insan tipini ortaya çıkarmıştır. Bu tip, öz benlik yitimiyle birlikte, kendisi hakkında olumlu bir imajı ayakta tutabilmek için bütün enerjisini harcamakta ve asgarî benlik altında ezilmektedir. Aciz bir şekilde kimlik oluşumunu tamamlamak için başkalarının hayranlığına gereksinim duymakta; bu hayranlığı güvence altına alabilmek için, kendi benzerleriyle bir arada olmaya özen göstermektedir.⁸

Modern insan, modernleşmenin bir örnekleştirici, tek tipleştirici baskısıyla birlikte; toplumsallaşmanın gereklerinin ortaya çıkardığı büyük bir oyuncudur. O, kamuya çıktığı noktalarda, kimliğinin belirli bir yönünü vurgulamak için; davranış, mimik, konuşma biçimini, usta bir oyuncu gibi, seferber edebilir ve kullanabilir. Vermek istediği imajla çelişen her şeyi de, mümkün olduğunca gizleyebilir. “(...) modern dünya bir gösteriş dünyasından ibarettir. Güzellik, sevgi, sadâkat ve hakikat gibi modern bireyin propaganda ettiği söylediği değerler, aslında sadece sosyal ilişkileri esnek bir şekilde yürütmekten başka bir işe yaramazlar. Bu yönüyle modern insan, sadece büyük bir iletişimci değil, aynı zamanda büyük bir sahtekârdır.”⁹

Modern insan, sağlıklı ve uyumlu bir şekilde hayatını devam ettirebilmek; toplumdan “anormal” damgasını yememek için rollerine sâdik kalmak zorundadır. Bu yüzden mekânsal olarak oyuna hazırlandığı “sahne gerisi” ve oyununu sergilediği “sahne önünü” karıştırmaması gerekmektedir. Şayet karıştırırsa, toplum tarafından önce kınanıp aşağılanacak; rolünü oynamamakta ısrar ettiği takdirde ise sahne dışına atılacaktır.

“Modern düşünce insanın Diğer’inin kendisiyle aynı olmak zorunda bulunduğu yönünde ilerlemektedir.”¹⁰ Böyle bir yaklaşım ahenkli bir sosyal yapıyı gözler önüne sererken; modern birey için çok ciddi sıkıntıları da bünyesinde taşır. “Kamusal alanda belirli bir imaj yaratmak için kimliğin stratejik olarak bazı yönlerinin vurgulanması, yüksek derecede özden uzaklaşmayı (self-distantion) gerektirmektedir.”¹¹ Rolü dâhilinde, giderek daha da geliştirilen kodlar ve tutumlara insan, ayak uydura uydura, kendine yabancılaşır ve iç dünyasında parçalanmalar yaşar.

8 Hans Van der Loo- Willem Van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, 2.bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s.191-192.

9 Hans Van der Loo- Willemvan Reijen, **a.g.e.**, s.152.

10 Michel Foucault, **Söylemin Düzeni**, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Hil Yayın, 1987, s.7.

11 Hans Van der Loo- Willem Van Reijen, **a.g.e.**, s.152.

Turgut Uyar “Efendimiz Acemilik” adlı yazısında konformizmi, “Herkes birbirinin örneği olmayı hiçbir çağda bu kadar istemedi. Yeni dünyanın gerçekleşmesi yakın belki de. Birörnek giyimler, birörnek şarkılar, birörnek aşklar. Uçaklar, radyolar, sinemalar, durmadan birbirimize benzetmeye çabalyorlar. Kişiliksiz bir yaşamayı, baş tacı ettik.”¹² sözleriyle özetler.

Nonkonformizm ise, yukarıdaki tanımlamaların aksine, özgürlüklerini toplumdan bağımsız ve hatta ona karşı tanımlayan bir tavra karşılık gelmektedir. Bu tavır, bireyliğini kazanmak uğruna (anomi) kuralsızlıktan beslenen, toplumu tehdit eden, bir hiper-bireyciliği de doğurmaktadır. Bu aykırılığın ve marjinalliğin suçunu bütün bütün bireye atmak doğru değildir; sistemlerin ve toplumsal normların, insanların davranış ve isteklerini yönlendirici ve belirleyici özelliğini yitirmesi¹³ de bireyi uyumsuzluğa iten nedenlerin başında gelmektedir.

Bireyde ve toplumda yıkıcı eylemler gerçekleştiren nonkonformizm, yaşamda ahlak, değer yargısı veya hakikat diye bir şey olmadığı, sosyal yaşamın anlamsız, yararsız olduğu felsefesini bünyesinde barındırmaktadır.¹⁴ Yukarıda değindiğimiz “konformizm” nasıl topluma katılmak uğruna kişiliksiz bir yaşamı hedefliyorsa; nonkonformizm de, aksine sosyal hayatta yaşamaya değer hiçbir şey bulunmadığından hareketle karşı noktada kendisini konumlandırmıştır.

İktidarla bir tür çatışma içerisinde ortaya çıkan ‘özne’, bu yüzden, muhalefetle yüklüdür. Çünkü modern toplum, kendi yaratıcılığı ve iç çatışmalarını inkâr etmeye ve kendisini, dayatmaya şiddetle eğilimlidir. Modern birey, bireyliğinden taviz vererek ya toplumsal bütüne katılacak; ya da toplumun ve iktidarın bütün çağrılarına karşı marjinalde yaşayarak bireyliğini koruyacaktır.

“Elinde Potin, Ayağında Şemsiye”: İkinci Yeni’nin Uyumsuzluğu

İkinci Yeni, eleştirmenler ve araştırmacılar tarafından ele alınırken genellikle “sözcüklerin çarpıtılmasından, yeni söz dizimlerinin belirmesinden, imgelerin özerkleşmesinden, alışılmamışa ve paradoksa düşkünlükten, anlam gezinmeleri ve dalgalanmaları”¹⁵ gibi İkinci Yeni’ye mahsus üslup özelliklerinden bahsedilerek İkinci Yeni’nin Türk şiiri içerisindeki -“Elinde Potin, Ayağında Şemsiye”¹⁶ mısraıyla belirttiğimiz- nonkonformist tutumu vurgulanmıştır.

12 Turgut Uyar, **Korkulu Ustalık**, Haz. Alaattin Karaca, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.158.

13 M.Şerif Şimşek, v.d., “Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması” (Çevrimiçi)http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr, 25 Eylül 2011.

14 Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s.361.

15 Koçak, **a.g.e.**, s.29.

16 Ece Ayhan, “XXVI Ortodostluklar”, **Bütün Yort Savul!lar**, 8.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.112.

İkinci Yeni hareketinin şairleri, Yirmili-otuzlu yaşlarındayken verili dünyanın dışına çıkmak ve yaşadıkları dünyanın anlamlandırılmayan (bilinmez, kötücül doğasını) yanlarına o güne dek alışılmamış, denenmemiş yazınsal biçimlerle müdahâle etmek istemişlerdi. İkinci Yeni, olup bitenlere ve duygulara ilişkin doğrudan tanım ve yargıların yerine imgeleri koyan şiir tekniğinin yanı sıra, hayatın başka yasalara tâbi olmasına dair bir özlem de barındırıyordu. Yaklaşımlarındaki gözü peklikle korkaklık, hayatı olduğundan fazla algılama arzusuyla hayat karşısında hissedilen âcizlik iç içe geçmişti.¹⁷

İkinci Yeni şairleri, döneme damgasını vurmuş olan iradesizliğin, tutarsızlığın, ezikliğin ve derinlikten çok insanı sersemleten kaotik dış dünyayla ona yabancı kalan iç dünyanın kutuplaşmasından kaynaklanan genel belirsizliği; üslûplarına birer gerekçe olarak göstermelerine rağmen devrin eleştirilenleri tarafından onların bu “uyumsuz, aykırı” tutumları tenkit¹⁸ edilmekten kurtulamamıştır. Murat Devrim Dirlikyapan İkinci Yeni şairlerinin şiirlerinde ortaya koydukları ayrık tutumlarının detaylarını şu şekilde özetler:

“İkinci Yeni şiiri “soyut”, “anlamsız” ya da “kapalı” olma, “özde ve biçimde deformasyon”a dayanma, “bireycilik”, “biçimcilik”, “okurdan kopma”, “topluma sırtını dönme”, “us dışına çıkma”, “bilinç dışının olanaklarından yararlanma” ya da “duygusal anlam”ın tercih edilmesi, geleneğe, özellikle de” Garip akımının yalınlığına karşı çıkılması gibi birçok özelliği”¹⁹ bünyesinde barındırmıştır. İkinci Yeni şairleri dilin anlamsal imkânlarını zorlamış, kavramın ve öznenin edilgenliğini de savunmuşlardır. Bu hareketin şairleri şiirlerinde oluşturdukları kimi kimliklerle de sıraya ve sürüye karışmaya direnmişlerdir: “‘Ruhi Bey’de, ‘Taha’da, ‘Tel Cambazı’da cumhuriyet ideolojisinin icat etmeye çalıştığı vatandaş tipine hiç de örtülü olmayan biçimlerde tanıklık eder ve ‘esas duruş’u bozarlar.”²⁰

Balmumundan Bireyin “Ayakta Durma Biçimi”

İkinci Yeni şairleri içerisinde bir problem olarak bireyin varoluşsal kaygılarını gerek düzyazılarında gerekse şiirlerinde en çok ele alan Edip Cansever’dir. Bir

17 Semih Gümüş, **Modernizm ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü ve Yarını**, İstanbul, Can Yayınları, 2010, s.43.

18 Mehmet Fuat, İkinci Yeni’nin üslûbunu şu cümlelerle tenkit eder: “Evet, insanoğlunda “bilmece çözmeye tutkusunu” diye adlandırabileceğimiz bir tutku var. Çözdükten sonra da, ben çözdüm diye böbürlenme... yeni şiir biraz da bu tutkusuna karşılık veriyor okuyucunun.” Bkz. Memet Fuat, **İkinci Yeni Tartışması**, İstanbul, Adam Yayınları, 2000, s.35.

19 tMurat Devrim Dirlikyapan, “İkinci Yeni Dışında Bir Şair: Edip Cansever”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Ankara, 2003, s.1.

20 Ayhan Kurt, “Ötesini Söyleyemiyorum”, **Ludingirra**, S.9, Bahar, 1999, s.59.

birey olarak neyiz? Yani kendimiz hakkında ne biliyoruz? Ne bilebiliriz? soruları onun düşüncesinin, şiirinin odak noktasını teşkil etmektedir. Ona göre günlük edimlerin içerisinde kılıktan kılığa giren, çevreye uymakla direnmek arasında sıkışıp kalan insanın kendi öz varlığıyla tanışması, karmaşık çözülmez bir problem hâline gelmektedir. Birey ise bu varoluş biçimleri karşısında ve algı bozuklukları içerisinde şaşkın bir vaziyettedir. Kendisinden üstün güçlerin ve sistemlerin “balmumu” gibi istedikleri şekli verdikleri birey, Edip Cansever’in şiirinde bir “ayakta durma biçimi” olarak konformizme sarılır.

Bireyin toplumla ilişki kurmak için kendi özünden uzaklaşarak ödediği bedel, Cansever’in şiirinde tecih ettiği üslûbu dahi etkilemiştir: Edip Cansever’in “Şiiri Bölmek”, adlı yazısı onun Türk şiirinde örneğine az rastlanan “dramatik monolog” türünü neden tercih ettiğini göstermesi bakımından önemli bir yazıdır. Bu yazıda Cansever, gündelik edimlerimizi yerine getirirken kılıktan kılığa girdiğimizi, hep birilerine ya da bir şeylere uyum göstererek yaşadığımızı, bunun sonucunda ise giderek kişiliğimizi yitirdiğimizi vurgular. Edip Cansever’e göre, direnmekle çevreye uymak arasında şaşkına dönen ve sürekli olarak çeşitli rollere bölünen bireyin şiirde hakkıyla temsil edilebilmesi, şiirin de anlatıcılara bölünmesiyle, yani dramatik bir şiirle mümkündür.²¹

Modern hayatın en önemli yaşam alanlarından olan kentler, hem yapılmaları hem de bu yapım aşamasında kendileriyle birlikte bireyi de inşa etmeleri bakımından konformizmin ortaya çıktığı merkezlerdir. Kentin niteliği, içinde barındırdığı kitlenin ruhunu da biçimlendirir. İnsanlar içinde barındıkları kente özgü yaşama biçimleri, yaşama birimleri, davranış kalıpları, hatta duygular, düşünceler, eylemler ve inançlar geliştirirler.²²Kent ortamında bireyi de tasarılı ve verili bir “proje insan” hâline dönüştüren atmosferi Cansever, aşağıdaki mısralarda vurgulama yoluna gider:

*“Oysa ben düz insan, bazı insan, karanlık insan
Ve geçilmiyor ki benim
Duvarlar, evler, sokaklar gibi yapılmışlığımdan
Bilmezler, kızmıyorum, bunu onlardan anlıyorum biraz
Erimek, bir olmak ve unutulmak içindeki onlardan
Ya da bir başkaca şey: ben kendimi ayırıyorum
O yapayalnız olmaktadır”²³*

21 Edip Cansever, **Şiiri Şiirle Ölçmek**, Haz. M. Devrim Dirlikyapan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.19.

22 Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev. Mete Tuncay, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.46-47.

23 Edip Cansever, “Umutsuzlar Parkı III”, **Sonrası Kalır I**, 5.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.162.

Konformizm noktasında yukarıdaki mısraları: tasarılı dünya, hayat, sokaklar, evler; tıpkı caddeler ve evler gibi programlanmış insan şeklinde özetleyebiliriz.

Her şehir kolektif bir emeğin ürünüdür ve her şehir kendisine özgü bir kültürel rengi yansıtır. Çünkü her şehir, kendisini meydana getiren zihinsel kapasitenin ve donanımın, maddî ve manevî gayretlerin, beklenti ve niyetlerin, formların ve normların bir toplamıdır.²⁴ Bu noktadan hareketle modernizm sonrası oluşturulan kentler, bireyin ihtiyaçlarını merkeze almak yerine; toplumun hayatiyetini ve faydacılığını merkeze almış; “birey toplum için ya da toplumsal amaçlı olarak yapılmış planlar içinde onu gerçekleştirecek unsurlardan bir tanesi olarak düşünülmüştür.”²⁵ Bu durum, Cansever’in “Ben Ruhi Bey Nasılım” adlı şiirinde; bireyin yaşam enerjisinin paralelinde ve doğallığında hayatını geçirmesine müsaade etmeyen kentin yapılarıyla konu edilmiştir:

*“ Ve yıllar ve günler ve saatler ayarlandı
Caddeler, işhanları, kahveler ayarlandı
Meyhaneler, genelevler
Pasajlar, dar sokaklar, geçitler
Soğuk biralar ayarlandı, soğuk her şey
Bütün ilişkiler
Birden yerini aldı. ”*²⁶

Bu mısralarda kentin yaşam alanları olarak sayılan caddeler, evler, pasajlar ve dar sokaklar kendilerindeki mevcut soğukluğu ve tabii olmama durumlarını insanlar arasındaki ilişkilere de bulaştırmışlardır.

Bir başka şiirinde Cansever, kentin giyimleri, alışkanlıkları, öfkeleri, sevinçleri, tavır ve davranışlarıyla birbirinin benzeri insanları çoğaltışını ele alır:

*“Kentleri yansıtıyor, yaşları sevinçleri yansıtıyor, hepimiz bir bir
Çoğaltıyoruz elmastan
Birbirimizden çoğaltıyoruz, sonlu ve sonsuz birbirimizden ”*²⁷

Kent insanının birbirine baka baka çoğalttığı bu refleks, ezber tutum ve davranışlar Cansever’in birçok şiirinde “gerçeklik” sorgusunun yedeğinde ele alınır:

“Evlilik resimlerinden hüznüler çalıyoruz biraz

24 Oswal Spengler, **Batının Çöküşü**, Çev. Giovanni Scognamillo, Nuray Sengebli, İstanbul, Dergah Yayınları, 1978, s.560.

25 Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, 4.bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s.91.

26 Edip Cansever, “Ben Ruhi Bey Nasılım”, **Sonrası Kalır II**, 5.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.28.

27 Edip Cansever, “Elmas Yüklü Bir Gemi”, **Sonrası Kalır I**, s.579.

*Antepli bir ayaktan nakışlar
Balonlar, gökler, süvari boyunları
Kadından ağız ıslağı, saçlar
Kıllı göğüsler erkeklerden
Daha dün gibi bir martının süzülmesini
Çalıyoruz.”²⁸*

Şiir başlığıyla bir kısır döngünün, rengini ve heyecanını yitirmiş, silik soluk bir yaşamın haberini verir. Kent insanının hangi olay karşısında ne yapacağı önceden bellidir; o, insanın en önemli özelliği olan tahmin edilemez oluşunu çoktan yitirmiştir. Mesela “evlilik resimlerine” baktı mı hüznülenecektir. Kendine ait özel bir tarz ve şekle de sahip olamayacak; kadınsa “ağız ıslağı, saçlar”a, erkekse “kıllı göğüsler”e sahip olacaktır.

Foucault’ya göre modern dönemin paradoksu, bireylerin “özgür irade” sahibi olduklarını düşünmelerine rağmen aslında önceden programlanmış seçeneklerle karşı karşıya olmalarıdır.²⁹ Bu durumu Cansever, “Amerikan Bilardosuyla Penguen” adlı şiirinde modern insanın irade ve tercihten yoksun oluşunu; her tür tepki ve duygusunun da güdümlü oluşunu “kukla” figürüne göndermede bulunarak anlatır:

*“Hayata yerleşen peşin iplikler gibi
Sevinme iplikleri
Kıskançlık iplikleri
Beni biliyorsunuz ya, öyle sakin
İplikleri”³⁰*

Bu mısralarda ortaya konulan tabloyu Touraine, modern toplumun en önemli özelliklerinden birisini de vurgulayarak şu cümlelerle anlatır: “Üretim, tüketimin ve kitle iletişiminin egemen olduğu bir toplum, bireyleri, başkalarının onlar için tanımladığı rolleri yerine getirmeye indirgeme eğilimindedir ve bağımlılığın bu modern biçimi, bireyi kural ve göreneklere tâbi kılan geleneksel toplumlardakinden çok farklı olsa da en az onun kadar ürkütücüdür.”³¹

Edip Cansever, toplumsal beklentilerin dışında insanların en doğal hâlleriyle bir arada yaşayabilmelerinin zorluğunun da farkındadır:

*“Ağzımız koksun, ama koksun, biz iğrençliğe de varız
Yatalım, leş gibi yatalım, öylesine alıştığımız ki bu
Bir kumru bir kumruyu tamamlasın*

28 Edip Cansever, “Çember”, **Sonrası Kalır I**, s.153.

29 Hans Van der Loo- Willem Van Reijen, **a.g.e.**, s.223-224.

30 Edip Cansever, “Amerikan Bilardosuyla Penguen”, **Sonrası Kalır I**, s.140.

31 Touraine, **a.g.e.**, s.169.

*Bir yılan, bir fare bir deliği kapasın bu
Sadece bu.*

*Bak göreceksin nasıl da ayrılmak istiyoruz sonra
Nasıl da kaçmak istiyoruz birbirimizden”³²*

İnsanın sıfır noktasına, fitratın en işlenmemiş hâline özlem, gönderme bu mısralarda kendisini hissettirmiştir. Şiirsel olarak tercih edilen bu yol, şiirin macerası içerisinde karşısına toplumu, yasaları ve geleneği almıştır. Çünkü varlık olarak bireyi en ilkele indirgediğimizde toplumsal hayatın bütün kurumlarıyla çatışacak bir varlığı da ortaya çıkarmış oluruz.

Cansever, bu nonkonformist tavrı şiirlerinde ciddi ciddi düşünmüş ve “Sığınmak” şiirinde bir nebze de olsa bu düşüncesinin pratiğini yapma girişiminde bulunmuştur. Bireyin toplumun efendilerine karşı çıkışı gibi görünen aşağıdaki mısralara bakıldığında aslında bir karşı çıkış ve isyandan çok kaçma ve saklanma eylemleri göze çarpmaktadır:

*“Sığınmak.
Hepiniz, ama hepiniz kendi karanlığını savunacak
Bütün hep kendi karanlığını
Duygular; duygularınız
Gözyaşı, gözyaşlarımız
Kendiniz için olacak
Herkes kendi çaresine bakacak
Herkes kendi düşündüğüyle kalacak”³³*

Bir gerçeklik antremanı, bir sahilik sınavında bile Cansever’in şiir öznesinin en büyük tepkisi kaçmaktır. Bir korkaklık olarak yorumlanabilecek bu şiirsel tepki, “Tanrı’nın ya da Logas’un desteğinden yoksun kalıp, kendi kendine terk edilen bireyin, egemen güçlerin, üzerine kendi çıkarlarına tekabül eden mesajları kazıdıkları yumuşak birer balmumu”³⁴ olduğu gerçeğinin farkına varışı olarak da yorumlanabilir.

Yukarıdaki mısralarda bireyin kendi kendisine yeterli görünmesi ve güven duymasının altı da çizilmektedir; ancak bu görüntü temelde yatan özgüven eksikliğini ve içsel boşluğu maskeleyen içindir. “Modern birey Herkes kendi çaresine bakacak/ Herkes kendi düşündüğüyle kalacak” mısralarında da vurgulandığı gibi “ben, ben ve diğerleri” diye haykırılmaktadır, fakat bu onun kendine yeterli olduğu

32 Edip Cansever, “Umutsuzlar Parkı IV”, **Sonrası Kalır I**, s.163.

33 Edip Cansever, “Sığınmak I”, **Sonrası Kalır I**, s.191.

34 Touraine, a.g.e., s.177.

ve başkalarına ihtiyacı olmadığı anlamına gelmemektedir.”³⁵

Birey, kendisini yok sayan modernizm karşısında üç ana tavır ortaya koyar. Karşı çıkar, uyum sağlar ya da edilgenleşip kabuğuna çekilir. Cansever, genellikle şiirlerinde üçüncüsünü tercih etmesine karşın aşağıya aldığımız mısralarda bir karşı çıkışı ve mevcut durumu kabullenmemeyi hissettirecek bir tavır sergiler:

*“ Ne çıkar siz bizi anlamasanız da
Evet, siz bizi anlamasanız da ne çıkar
Eh, yani ne çıkar siz bizi anlamasanız da
Hiçbir şey!”*³⁶

Bu şiir daha başlığıyla Cansever şiirindeki bireyin böyle bir duruşu seçtiğinin haberini verir: “ Ne gelir elimizden insan olmaktan başka”. Ancak “kabuğuna çekilme” pasif bir tutum gibi algılansa da, bireyin kendisi olarak kalabilmesini sağlamaktadır. “ Ne çıkar siz bizi anlamasanız da/ Hiçbir şey!” sorusu ve cevabı da Cansever’in şiir öznesinin bu kararlı duruşuna karşılık gelmektedir. Özne konformizm karşısında benzer tutumu “Sığınak VII” şiirinin aşağıya aldığımız mısralarında da sergiler:

*“Herkesin olduğu yerde biz de oluyoruz
En değerli yüzler hâlinde
Sonra hep beraber sığınmak
Nereye?
Kendimize.”*³⁷

Modern toplum hayatının bireyin algısı üzerinde olumsuz tesirleri olmuştur. Bu tesirlerin başında kişinin bir bütün olarak hayatı yaşayamaması, belli başlı parçalanmalara ma’zur kalışı gösterilebilir. Cansever şiirinde bu huzursuz edici durum, bedenün uzuvlarının bütünden yoksun bir başına ele alınmalarıyla karşımıza çıkar:

*“Ben mutsuz kişiyim, size yüzümü getirdim bu anlamda
Nasıl seğirttim işte, kızmayın işte, dün o hekim dedi ki
Dönünce birden yüzüme, yüzümün bu en yitlik çağına
Dedi ki: siz niye yoksunuz acaba
Bilmem ki-doğrusu bilmiyorum-niye yokmuşum ben”*³⁸

İnsanın duygularının en görünür olarak yansıdığı yeri, yüzdür. Yüz aynı za-

35 Hans Van der Loo- Willem Van Reijen, **a.g.e.**, s.175.

36 Edip Cansever, “Ne Gelir Elimizden İnsan Olmaktan Başka”, **Sonrası Kalır I**, s.247.

37 Edip Cansever, “Sığınak VII”, **Sonrası Kalır I**, s.198.

38 Edip Cansever, “Ne Gelir Elimizden İnsan Olmak Başka”, **Sonrası Kalır I**, s.253.

manda insanın kimliğidir. Cansever de “mutsuz”luğuna şahit olarak yüzünü getirir. Ancak bu öyle bir yüzdür ki, hiçbir çağda bu kadar görmezlikten gelinmemiş, yok sayılmamıştır. Son mısradaki görmezlikten gelinmenin derecesi artırılmış, bireyin zaten olmadığı bir çağ, yüzün yokluğuyla verilmiştir. “Denilebilir ki insanın değeri hiçe indirilmiş, Camus’nün deyimiyle “İnsan hayatı soyutlaştırılmıştır.” Tarihimiz yalnızlığımızın tarihi olmuştur.”³⁹ Şiirin devam eden mısralarında şair, benzer durumu “omuzları, ayakları ve gözleri” kullanarak anlatma yoluna gider:

*“Ben omuzlarımı sevmem, o geldi birden aklıma
Bir sürü kemiktir onlar, salt kemik, takır da takır boyuna
Sevmiyorum ayaklarımı da
Yok koyacak bir yer, bulamıyorum, gözlerim var iyi ki
Çünkü ben mutsuz kişi, durmadan onları kullanıyorum
Gözleri göz bildiğim her şeyi”⁴⁰*

Cansever, kendi uzuvlarına da bir şahsiyet yükler. Omuzlar ve ayaklar edilgenliği, tepkisizliği imledikleri için şair tarafından olumsuzlanırlar. Sıkıntısının, mutsuzluğunun ifade aracı “göz” olduğu için adeta kendisi gözdür. Ancak mutsuzluğu öyle bir noktadır ki; anlatmaya sadece kendi gözleri yetmediği için göz bildiği her şeyi kullanır. Göz sözcüğü işlevinin dışında anlam genişlemesine uğrayarak şiirde çok fonksiyonlu bir görevi üstlenir.

Toplumsal onay, konformist tipin yaşamasını sağlayan en önemli ihtiyaçların başında gelir. Bu ihtiyaç belli bir süre sonra bağımlılık hâline dönüşür ve birey çevresinin onaylamadığı hiçbir şeyi yapamamaya veya yapsa da hep bir tedirginlik ve özgüven eksikliği telaşıyla yapmaya başlar. Cansever bireyin bu hastalıklı alışkanlığını “Tragedyalar V”te “bir ayakta durma biçimi” olarak yorumlar:

*“Bir dünya sarkıtılmış bu insanlar da ne
Sonra bu gürültü de ne. Bu adam
Neye uzanıyor böyle, anlamıyorum
Birini mi kaldırıyor yerden. Ve niçin
Onu kaldırıncaya kendisi
Düşüyor da yer, öteki
Onu kaldırıyor sonra, anlamıyorum
Bir tekdüzelik, bir ilinti
Bir ayakta durma biçimi belki
Belki de....”⁴¹*

39 Cansever, **Gül Dönüyor Avucumda**, s.48.

40 Edip Cansever, “Ne Gelir Elimizden İnsan Olmak Başka”, **Sonrası Kalır I**, s.256.

41 Edip Cansever, “Tragedyalar V”, **Sonrası Kalır I**, s.367.

Cansever'in mısralarına yansıyan bireyin alışkanlık hâline getirdiği davranışını Lasch, "narsistik kişilik bozukluğu" olarak nitelemektedir: Narsist yeterlilik, toplumsal çevrenin onayı ve hayranlığı olmadan ayakta kalamaz. Ve narsist kişilik, bu olumlu imajı ayakta tutmak için yeteri kadar zekidir. Lasch, narsist bir kişiliği, yarın kendisine gerekli ilacı temin etmek üzere çaba sarfeden bir uyuşturucu müptelasıyla kıyaslamaktadır.⁴²

Toplumsal onaya yahut övgüye Cansever şüpheli yaklaşır ve övgünün altında toplumda eriyip gitmenin tehlikesini sezer, kuşkularını da şu cümlelerle ortaya koyar: "(...) şair olarak durmadan övüldüğünüzü düşünün! Bu durumda sevinecek misiniz, yoksa yerinecek misiniz? Bana kalırsa, güzelliğin tanımını bulmuş gibi kendinizden ürkeceksiniz. Çünkü durmadan övülmek, çevrenizde, içinde bulunduğunuz toplumla ilişkiler kurmak değildir. Bana kalırsa bu, toplumda erimenin, toplum içinde kaybolmanın ta kendisidir. Üstelik sinmenizden pay çıkaracak olanlara sebepsiz bir rahatlık bağışlamaktır. Kısacası karşı koymayı beceremeyenlerin düştüğü bir çıkmazdır bu."⁴³

Cansever, bireyin toplumla irtibata geçtiğinde eriyeyeceğinden ve kendi olma bilincini yitireceğinden o kadar emindir ki, bu yüzden toplumla karşılaşma ihtimalini barındıran her türlü iletişim kanallarını kapatma eğilimindedir:

"Sonrası şu: ben bir camı, bir perdeyi açmış adam değilim

Bilirim ama çok bilirim kapadığımı

Öyle iş olsun diye mi, hayır!

Bilirim içerde kendimi bulacağımı

Dışarıda görüldüysem inattan başka değil

Çünkü bu karanlık işime en geleni

*Kendimi saklıyorum ya, o bir yığın ölüden gelen kendimi"*⁴⁴

Bu mısralarda Cansever, insanın "kendisi" olan taraflarıyla yaşamasına fırsat vermeyen modern hayata karşı koyma yollarından birisi olarak "bireyin" kendisini dış dünyaya kapatmasının en uç noktadaki örneğini vermiştir.

Süresiz, dıştan ve yaşamsız resimleri andıran kişiler, toplum kurallarına uyarak, yani evlenerek, temiz gömlek giyerek, yıldönümlerinde çiçekler alarak sürdürüyorlar yalnızlıklarını. Ne yapsalar suçsuzdurlar bir bakıma; çünkü yokturlar.⁴⁵ Cansever "olağanlık" olarak ifadelendirdiği "yok olma" yerine aşağıdaki

42 Hans Van der Loo- Willem Van Reijen, **a.g.e.**, s.183.

43 Edip Cansever, "Edip Cansever'le Yaşamı Besleyen Ölümler Üstüne", **Gül Dönüyor Avucumda**, 4.bs., Konuş. Adnan Benk, Nuran Kutlu, Tahsin Yücel, İstanbul, Adam Yayınları, 1989, s.51.

44 Edip Cansever, "Umutsuzlar Parkı", **Sonrası Kalır I**, s.161.

45 Tomris Uyar, "Bir Doğa Vatandaşı Edip Cansever", **Gül Dönüyor Avucumda**, 4.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1989, s.162-166.

mırsalarda “yalnızlığı” tercih etmiştir:

*“Güçlenir yalnızlığımız –çünkü bir gün nasılsa
Çirkindir bir görünmek, yarışmak olağanlıkta-
Sanki böyle kalmışsak ne çıkar karanlıkta
Yaşarız yaşanırsa azıcık ayrıntılarda
Sen sıkıntı mavi ve uzun
Boşalan bardakları bir daha bir daha doldurduğumuz”⁴⁶*

Cansever, nonkonformist tutumun bedelinin “yalnızlık” olduğunun bilincindedir. Bu yüzden “güçlenir yalnızlığımız” ifadesi, sosyopsikolojik açıdan bireyin toplumun dışında kendisini konumlandırışının verdiği yalnızlığa ve sıkıntıya alışabileceğini de ortaya koymaktadır. Şair, çok ve çoğunluktaki “çirkinlik”, sıradanlık ve niteliksizliğin yerine; azıcık ayrıntılarda ve karanlıkta kendisi olarak yaşamayı seçmiştir. Bir başka şiirinde Cansever, kendisi olma ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi, “ben kendimi ayırıyorum /O yapayalnız olmaktadır kendimi”⁴⁷ mısralarıyla daha belirgin bir şekilde anlatmıştır. “Artık tadını sürdürüyoruz gizli kalmanın/ (...) / Sonra da biz; ya durmak, ya da bir zincirle oynamak bütün gün”⁴⁸ mısralarıyla da şair, kendini kaybedip, sıradan ve sürüden olmanın cazibesine kapılarak artık “yalnızlığı” kimsenin tercih etmemesinden yakınmaktadır.

Bireyin reddedilemez ve görmezlikten gelinemez hakları terk edildiği anda, tam kamulaştırmanın kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan devlete kulluk sendromu sun’î/hudut tanımaz bir kavramdır.⁴⁹ Bu kavramı devleti ve resmî kurumların baskısını da çağrıştıracak, bireyin modern toplumda vesayet ve borç altında kalışını da ifade edecek şekilde Cansever, şu mısralarla ortaya koymuştur:

*“Ey uyumsuz giyiniklik doğrula beni
Kızgın mavi bir mührün borcuyum.”⁵⁰*

Sonuç

Modernite, bilimsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmelerle insan yaşamına sayısız konfor ve kolaylık sağlamıştır. Ancak modernite bu faydalarının yanında iktidar ve denetleme mekânizmalarının baskısı, artan tüketim ihtiyacına karşılık maddesel imkânın azalması, toplumda kişiler arası rekabetin acımasızlaşarak hız kazanması, sevilmeyen işlerde çalışmanın yük hâline gelmesi, kentleşme olgusuyla birlikte kalabalığın artması gibi özellikleri dolayısıyla da modern insanda

46 Edip Cansever, “Gökanlam I”, **Sonrası Kalır I**, 5.bs., s.494.

47 Edip Cansever, “Umutsuzlar Parkı III”, **Sonrası Kalır I**, s.162.

48 Edip Cansever, “Umutsuzlar Parkı IX”, **Sonrası Kalır I**, s.172.

49 Leszek Kolakowski, **Modernliğin Sonsuz Duruşması**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1999. s.83,

50 Edip Cansever, “Gökanlam VII”, **Sonrası Kalır I**, s.494.

önü alınamaz birçok problemin kaynağını teşkil etmektedir. Bu problemlerden ikisi çalışmamızın da konusunu oluşturan konformizm ve nonkonformizmdir.

Edip Cansever'in şiirlerinden hareketle yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde konformizm birey üzerinde belirgin bir görünüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Cansever'in şiir öznelerinde konformist görünümün orataya çıkmasını tetikleyen birçok neden bu çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır. Bu nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Modern hayatın en önemli yaşam alanlarından olan kentlerin kendileriyle birlikte bireyi de inşa etmeleri.
- İnsanların içinde barındıkları kente özgü yaşam biçimleri, davranış kalıpları geliştirmeleri.
- Bireyin toplumun efendileri tarafından çeşitli rollere bölünerek ve indirgenerek tanımlanması.
- Bireyin toplumsal koroya katılma ve bütüne uyum sağlama çabası.
- Doğallığı içerisinde yaşamasına izin vermeyen çevrenin birey üzerindeki uygarlaşma baskısı.
- Devlet ve resmi kurumların bürokratik işlemlerle birey üzerinde ağırlığını günden güne hissettirmesi.

“Yerçekimli Karanfil” adlı kitabından itibaren Cansever, toplum içerisinde gittikçe silikleşen, yalnızlaşan, soyutlaşan bireyi görünür kılma çabasını şiirinin merkezine yerleştirmiştir. Ancak şairin bu dikkati ve yaklaşımı bir çözüm önerisini bünyesinde barındırmaz. İnsanı dört bir taraftan kuşatan ve onu konformizm sarmalı içerisinde soluksuz bırakan modernizme karşı bir savunma mekanizması geliştirmeyen bu tavır, mevcut durum karşısında şikayetlenme, toplumla ilişkileri sifıra indirme, saklanma ve hüzünlenmekle yetinir.

Kaynakça

Armağan, Mustafa, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, 2.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

Ayhan, Ece, *Bütün Yort Savul!lar: Toplu Şiirler*, 8.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Burke, Peter, *Tarih Ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Cansever, Edip, *Sonrası Kalır I: Toplu Şiirler*, 5.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Cansever, Edip, *Sonrası Kalır II: Toplu Şiirler*, 5.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Cansever, Edip, *Şiiri Şiirle Ölçmek*, “Geleceğin Şiiri”, Haz. M. Devrim Dirlikyapan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Cansever, Edip, *Gül Dönüyor Avucumda*, 4.bs., Haz. Tahsin Yücel v.d., İstanbul, Adam Yayınları, 1989.

Dirlikyapan, Murat Devrim, “İkinci Yeni Dışında Bir Şair: Edip Cansever”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek-lisans Tezi, Ankara, 2003.

Esen, Kerem, “Özgürlük, Ponopticon Ve Kötü Çocuklar”, *Virgül*, S.29, Nisan 2000.

Foucault, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

Foucault, Michel, *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Hil Yayın, 1987.

Fuat, Memet, *İkinci Yeni Tartışması*, İstanbul, Adam Yayınları, 2000.

Giddens, Antony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, 4.bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.

Gümüş, Semih, *Modernizm Ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü Ve Yarını*, İstanbul, Can Yayınları, 2010.

Kahraman, Hasan Bülent, *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye*, İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

Kolakowski, Leszek, *Modernliğin Sonsuz Duruşması*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1999.

Kurt, Ayhan, “Ötesini Söyleyemiyorum”, *Ludingirra*, S.9, Bahar, 1999.

Pappenheim, Fritz, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Çev. Salih Ak, Ankara, Phoenix, 2002.

Spengler, Oswald, *Batının Çöküşü*, Çev. Giovanni Scognamillo, Nuray Sengeli, İstanbul, Dergah Yayınları, 1978.

Seyppel, Tatjana, *Oğuz Atay'ın Dünyası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.

Şimşek, M.Şerif V.D., “Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması” <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr>, e.t. 25.09. 2011.

Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.Hülya Tufan, 4.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Uyar, Tomris, “Bir Doğa Vatandaşı Edip Cansever”, *Gül Dönüyor Avucumda*, 4.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1989.

Uyar, Turgut, *Korkulu Uсталık*, Haz. Alaattin Karaca, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Van Der Loo, Hans- Van Reijen, Willem, *Modernleşmenin Paradoksları*, Çev. Kadir Canatan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

